

פרק ד: פלילים

בהכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם נאמר (סעיף 7): "הכל שווים לפני החוק וזכאים ללא הפליה להגנה שווה של החוק...". בשורה של מסמכים בינלאומיים נוספים הודגשה החובה הזו ביחס למעמדם של עצירים, אסירים ונאשמים - כולם זכאים לשוויון בפני החוק.²²⁷ עקרון השוויון מחייב מתן יחס שווה כלפי שווים. יחס בלתי שווה יהיה מוצדק, אפוא, רק אם יוכח כי מדובר במקרים שונים בהם השיקולים הענייניים שונים. בפרק זה נדון בזכויות בתחום הפלילי ונצביע על המקרים בהם היחס השונה שלו זוכות קבוצות שונות אינו מוצדק ואינו נובע משיקולים ענייניים ולפיכך יש לראות בו אפליה פסולה. הפרק עוסק בעיקר בחשודים ונאשמים בלבד ולא בקורבנות עבירה ועדים שאף הם סובלים במקרים מסוימים מאפליה במהלך ההליך הפלילי.

עצירים בטחוניים לעומת עצירים פליליים

פגישת עציר עם סניגורו

על פי חוק סדר הדין הפלילי אפשר לעכב פגישת עצור עם עורך דינו מטעמים שונים, שהעיקרי שבהם הוא חשש לשיבוש הליכי חקירה. לגבי עצירים פליליים סמכות זו מוגבלת ל-48 שעות ונעשה בה שימוש לעתים נדירות ביותר. לגבי עצור בעבירות בטחון ניתן לעכב פגישה עם עורך-דין עד 21 יום והשימוש בסמכות זו שכיח למדי.

תנאי מעצר

התקנות הקובעות את תנאי המעצר של עצירים בישראל מבחינות בין עצירים החשודים בעבירות פליליות לבין אלה החשודים בעבירות ביטחון באופן שיוצר אפליה לרעת העצירים הבטחוניים²²⁸ (ראו טבלה).

²²⁷ ביניהם: Basic Principles for the Treatment of Prisoners Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/111 of 14 December 1990, 2, 3. GENERAL COMMENT 21 (Replaces general comment 9 concerning humane treatment of persons deprived of liberty (Article 10) (Forty-fourth session, 1992) section 4.

²²⁸ תקנות סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה - מעצרים) (תנאי החזקה במעצר), התשנ"ז-1997.

עצירים פליליים	עצירים בטחוניים
ציוד בתא	שולחן, מושבים ומדפים. תשתיות חשמל ותקשורת שיאפשרו שימוש באמצעי חימום, אוורור, טלוויזיה ומכשירי חשמל נוספים שעצורים רשאים להחזיק.
תנאי שינה	מיטה. מזרן על הרצפה.
שירותים	בתא יהיו שירותים וכיור. בין השירותים ובין חלק המגורים של התא תהיה הפרדה באופן שתישמר פרטיותו של העצור. הממונה על החקירה רשאי להורות על החזקתו של עצור בתא יחזק בתא שאין בו שירותים.
סידור התא	בהתאם לצורך ולפחות פעם בשנה.
חפצים אישיים	תשמישי קדושה, מגבות, מצעים, נעליים, בגדים, אבזרים רפואיים (באישור רופא מקום המעצר), תיק אישיים, מצרכי הגיינה בכמות סבירה, לשימוש אישי. לא זכאים לחפצים האישיים הרבים שעצירים פליליים זכאים להחזיק (ראו תחת עצירים פליליים).
	בנוסף לאמור לעיל זכאי כל עציר להחזיק (אלא אם כן הממונה על החקירה אסר על כך מטעמים של פגיעה בחקירה) טרנזיסטור, מכונת גילוח, טבעת נישואין ושעון יד, תכשירים קוסמטיים לשימוש אישי, כתבי עת ועיתונים, כלי כתיבה, ספרים, משחקי חברה ומשחקי מחשב ידניים. כמו כן, בתאים שיש בהם תשתית מתאימה רשאים עצורים להחזיק (באישור הממונה על החקירה) טלוויזיה, רדיו, קומקום חשמלי, מנורת קיר קטנה, מאורר קטן, מפזר חום.
טיול יומי בחצר	שעה מדי יום. לא זכאים לטיול יומי.
שימוש בטלפון	עצורים שהוגש נגדם כתב אישום זכאים לשימוש בטלפון פעם ביום, לפרק זמן סביר. הוגש נגדם כתב אישום. גם אם

יש להדגיש: חקירת חשודים מחייבת לפעמים להגביל את זכויותיו של עציר ומצדיקה במקרים מסוימים למנוע, למשל, קשר שלו עם אנשים שמחוץ לכלא. אולם האפליה בין שתי קבוצות העצירים, שנקבעה בתקנות, אינה מוגדרת כנובעת מצורכי החקירה. לגבי עצירים פליליים רשאי הממונה על החקירה למנוע חלק מהזכויות אם צורכי החקירה מחייבים זאת. אין הצדקה לשלילה גורפת של זכויות כאשר העצירים חשודים בעברות בטחוניות בעוד שלגבי חשודים בעברות פליליות יכולים החוקרים לשלול זכויות רק כאשר הדבר מתחייב מצורכי החקירה. אין שיקול רלוונטי כלשהו שיצדיק או יסביר מדוע עצירים החשודים בעבירת ביטחון (ועצירים, כזכור, הם חשודים בלבד, שכל עוד לא הורשעו הם בגדר חפים מפשע) אינם זכאים לישון על מיטה, מדוע יסוידו התאים שלהם רק פעם בשנה בעוד שתאים של עצירים פליליים מסוידים פעמיים בשנה, או מדוע אסור לעצירים בטחוניים להחזיק בטבעת הנישואין שלהם, בעוד עצירים פליליים יכולים לענוד אותה.

בפועל האפליה בין עצירים פליליים לבטחוניים קיימת בעיקר לגבי עצירים בטחוניים הנמצאים בחקירה במתקני שירות הביטחון הכללי. במתקני מעצר של המשטרה ושירות בתי הסוהר מוחזקים עצירים בטחוניים בתנאים דומים לאלה של הפליליים.

אסירים בטחוניים לעומת אסירים פליליים

בעוד שאסירים פליליים זכאים לצאת לחופשות, להשתתף בתוכניות שיקום, ללמוד, לעבוד ולהשתמש בטלפון, אסירים בטחוניים אינם זכאים לכל אלה, אלא במקרים חריגים, וגם אז - תחת הגבלות קשות. כפי שנראה להלן, בכמה מקרים עתרו אסירים נגד הפליה זו לבתי המשפט, אולם כאשר בית המשפט המחוזי קיבל עתירות אלו הפך בית המשפט העליון את ההחלטה.

1. שיחות טלפון

אסירים פליליים רשאים לקיים קשר טלפוני באופן שגרת²²⁹. לעומתם אסירים בטחוניים אינם רשאים לקיים קשר טלפוני, אלא אם מתקיימים כל שלושת התנאים הבאים:

- השיחה תהיה במקרים חריגים בלבד.
- אין בקיום השיחה כדי לפגוע בבטחון המדינה.
- ניתנה המלצת מפקד הגוש, ונתקבל אישורו של נציב שירות בתי הסוהר או סגנו.

בית המשפט המחוזי קיבל את בקשתם של חמישה אסירים בטחוניים²³⁰ שתינתן להם הזכות לקיים קשר טלפוני עם אנשים מחוץ לבית הסוהר. שירות בתי הסוהר ערער על ההחלטה בפני בית המשפט העליון. בית המשפט קיבל את הערעור, אך הדגיש כי על השב"ס להקפיד על האיזון הנאות בין זכויות האסיר לבין שיקולי ביטחון המדינה, וכי בחינתו של איזון זה צריכה לבוא לידי ביטוי בכל מקרה לגופו. בפסק הדין הורה השופט זמיר לשירות בתי הסוהר לשוב ולשקול חלק מהבקשות לשיחות טלפון, ולנסות ולהגיע להסדר עם האסירים במקרים חריגים. לדוגמה: בית המשפט המליץ על הסדר לפיו אסיר בטחוני שלומד באוניברסיטה הפתוחה יוכל להתייעץ טלפונית מדי פעם עם החונכת שלו, באמצעות קצינת החינוך של בית הסוהר.

2. תוכניות שיקום

לאסירים פליליים ניתנות מסגרות שונות לשיקום, כגון יציאה לעבודה נושאת שכר מחוץ לבית הסוהר, עם או בלי ליווי צמוד (שיקום קבוצתי או פרטני, בהתאמה), לפי שיקול דעתו של נציב שירות בתי

²²⁹ פקודת נציבות בתי הסוהר (קשר טלפוני של אסירים פליליים ואזרחיים בבתי הסוהר בישראל) - 12.04.08. במקרים מסוימים יקויים הקשר כאשר סוהר מאזין לשיחה, לאור שיקולים מודיעיניים ובטחוניים, וכן ניתן לשלול את הזכות לשיחות טלפון מאסיר שהפר הוראות, התנהג באופן שלילי או ניצל את הקשר לצרכים עברייניים.

²³⁰ ע"א 1076/95, 7488, מדינת ישראל נגד סמיר קונטאר, תקדין עליון, 96 (3), 232.

הסוהר²³¹. אסירים בטחוניים ואסירים תושבי חוץ אינם זכאים למסגרות שיקום של עבודה מחוץ לכתלי בית הסוהר. גם בתחום זה קיבל בית המשפט העליון ערעור של המדינה על פסק דין של בית משפט מחוזי, אשר קבע כי יש לאפשר השתתפות במסגרות שיקום גם לאסירים שאינם אזרחי המדינה²³².

3. ביקורי התייחדות

אסירים בטחוניים אינם זכאים לביקורי התייחדות גם אם הם כלואים לתקופה ממושכת. אף ששב"ס הצהיר על כוונתו לאפשר בעתיד ביקורי התייחדות לכל האסירים, לא נראה שבטווח הנראה לעין תהיה אפשרות כזו לאסירים בטחוניים. יש לציין כי הזכות לביקורי התייחדות אינה נשללת מאסירים יהודים שבצעו רצח על רקע לאומני, כגון עמי פופר, יורם שקולניק, דוד בן-שימול, האחים יהודע ואיתן קהלני ואחרים.

תנאי מעצר וכליאה של חיילים לעומת אזרחים

חקירה, מעצר ושיפוט של חיילים בשירות פעיל אינם נעשים לפי החוק הפלילי הכללי אלא על פי חוק השיפוט הצבאי, התשט"ו-1955. בעניינים מסויימים זהות זכויותיהם של חיילים לזכויותיהם של אזרחים (למשל, דיני הראיות בהליך בבית דין צבאי זהים לדיני הראיות בהליך פלילי בבתי המשפט הרגילים). במקצת העניינים לחיילים זכויות רבות יותר מלאזרחים (למשל, כל חייל, שמועמד לדין בפני בית דין צבאי, זכאי לייצוג של עורך דין מטעם הסניגוריה הצבאית, בעוד שאזרחים זכאים להגנה חנם רק אם מצבם הכלכלי קשה במיוחד), ולעומת זאת בעניינים אחרים קיימת פגיעה בזכויות יסוד של חיילים ואפליה לרעה של חיילים לעומת אזרחים ורבות מהזכויות הניתנות לאזרחים נמנעות מהחיילים.

1. תקופת המעצר עד להבאה בפני שופט

לאחרונה תוקנה האפליה הקשה ביותר של עצירים-חיילים לעומת עצירים-אזרחים, הנוגעת למשך המעצר הראשוני, עד להבאה בפני שופט. בעוד שהחוק מחייב את המשטרה להביא עצירים אזרחים בפני שופט בתוך 24 שעות ממעצרים²³³ חיילים הוחזקו במעצר לפני הבאתם בפני שופט עד ארבעה ימים²³⁴.

²³¹ תקנות בתי הסוהר - התשלי"ח 1978.

²³² רע"ב 3969/97 מדינת ישראל נגד אבו רביע חאלד. השופט שטרסברג כהן פסקה, כי החשש להמלטות מן המאסר והסיכון הבטחוני הקיים במתן רשות לאסיר תושב הרשות הפלסטינית לצאת מבית הסוהר הוא רציני וממשי. כמו כן כתבה השופטת, כי תכליתו של השיקום הוא מניעת פשיעה עתידה בישראל, ומכיוון שמספר מקומות העבודה למטרת שיקום מוגבל, ישנו אינטרס לשקם בראש ובראשונה אסירים תושבי ישראל, בבחינת "עניי עירך קודמים".

²³³ בעבר המעצר הראשוני היה עד 48 שעות והוא קוצר בחוק סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה - מעצרים), התשנ"ו-1996, שנכנס לתוקף במאי 1997.

²³⁴ חוק השיפוט הצבאי התשט"ו-1955, סעיפים 234(א), 236, 237(א)-(ד).

עד שנת 1982 ניתן היה לעצור חייל על פי חוק השיפוט הצבאי לתקופה של 60 ימים ללא דיון בפני שופט. בשנה זו קוצרה התקופה ל - 35 ימים²³⁵. בשנת 1993 קוצרה התקופה ל - 25 ימים. בשנת 1995 הוגשה עתירה לבג"צ, על ידי סניגורים צבאיים והאגודה לזכויות האזרח בישראל²³⁶, כנגד סמכות זו בחוק. בעתירה נתבקש בית המשפט הגבוה לצדק לקבוע, כי תקופת המעצר של חיילים לפני הבאה בפני שופט צריכות להיות זהות לאלו של אזרחים. לאחר הגשת העתירה, בשנת 1996, תוקן החוק פעם נוספת, ותקופת המעצר של חייל לפני הבאה בפני שופט קוצרה בתחילה לשמונה ימים וביולי 1998 קוצרה פעם נוספת, לארבעה ימים.

ב-14.10.99 נתן בג"צ פסק דין בעתירה, שדרשה להשוות את תקופת המעצר של חיילים לזו של אזרחים. בג"צ קבע כי התיקון לחוק, שקבע את תקופת המעצר של חיילים לארבעה ימים, סותר את חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו בכך שהוא פוגע בחירות האישית של החייל מעבר למידה הנדרשת ממהותו ומאופיו של השירות הצבאי, ולפיכך הוא בטל. השופטים קבעו כי הצהרת הבטלות תיכנס לתוקף רק בתום שישה חודשים מיום מתן פסק דין כדי לאפשר לצה"ל להגיש לכנסת הצעת חוק חלופית, לאפשר לכנסת לדון כנדרש בהצעת החוק, ולהכין את הצבא כנדרש לקראת החקיקה הצפויה.²³⁷

מקרה זה מספק דוגמה לדרך שבה נשענות הרשויות על טיעונים כגון "אופיו המיוחד של השירות הצבאי"²³⁸ כאשר בעצם מדובר בקשיים לוגיסטיים (כוח אדם, כלי רכב וכיו"ב). בעניין זה ראוי להזכיר את פסק הדין של בג"צ בעניין אליס מילר, שעתרה בדרישה לזמן נשים למבדקי טיס. כשפסקו השופטים לטובת העותרים התייחסו בין היתר לטיעונים, שהעלה צה"ל, בדבר קשיים לוגיסטיים ותקציביים, וקבעו כי: "כשעל הפרק ניצבת זכות יסוד... משקלם היחסי של השיקולים התקציביים אינו יכול להיות גדול"²³⁹.

2. קנטינה

בבתי הסוהר האזרחיים פועלת קנטינה, בה יכולים האסירים לקנות לעצמם מצרכים כגון סבון, שמפו, קצף גילוח, דברי מתיקה, משקאות קלים, סיגריות וכיו"ב. כיוון שחל איסור על החזקת כסף ודברי ערך בבית הסוהר, מבוצעות הרכישות בבית הסוהר באמצעות חיוב חשבון האסיר, בו מפקיד האסיר את שכרו או שמשפחתו מפקידה כספים עבורו. כמו כן, רשאי האסיר לקבל מצרכים שונים ממשפחתו, בעת ביקור.

²³⁵ חוק השיפוט הצבאי (תיקון מס' 15) התשמ"ב-1982.

²³⁶ בג"צ 7083/95 ורד אורנשטיין-זהבי ואח' נגד הפרקליט הצבאי הראשי ואח'.

²³⁷ בג"צ 6055/95, בג"צ 7083/95, שגיא צמח ואח' נגד שר הביטחון ואח' (טרם פורסם).

²³⁸ סעיף 9 בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו מוקדש לזכויותיהם של המשרתים בצה"ל, וזו לשונו:

"אין מגבילים זכויות שלפי חוק יסוד זה של המשרתים בצבא ההגנה לישראל, במשרתת ישראל, בשירות בתי הסוהר ובארגוני הביטחון האחרים של המדינה, ואין מתנים על זכויות אלה, אלא לפי חוק ובמידה שאינה עולה על הנדרש ממהותו ומאופיו של השירות."

²³⁹ בג"צ 4541/94, אליס מילר נגד שר הביטחון, פ"ד מט(4) 94.

בבתי סוהר צבאיים אין קנטינה, ויתרה מכך - חל איסור על הכנסת מצרכים לתוך הכלא, בין אם במהלך ביקורי המשפחות ובין כאשר העצירים והאסירים שבים מחופשה. בעקבות עתירה שהוגשה²⁴⁰ הודיעה פרקליטות המדינה כי ועדה, שהקים ראש אכ"א, תגדיר את מטרות הענישה בצה"ל, תבחן את מערך הכליאה ותגזור את אופיו. במסגרת דיוני הוועדה אמור להיבחן גם נושא העתירה - הקמת קנטינה בבתי סוהר צבאיים. העתירה הוסרה, והוסכם כי הסנגורית הצבאית הראשית תצורף כחברה בוועדה. דובר צה"ל מסר לנו כי "הוועדה הכללית לקביעת מדיניות הכליאה סיימה עבודתה ובימים הקרובים יוגשו המלצותיה".²⁴¹ עד למועד ירידת שורות אלו לדפוס לא הוגשו ההמלצות.

3. סיגריות

בעוד שבבתי כלא אזרחיים רשאים האסירים לעשן כל סוג סיגריות, בכלא צבאי הותרו לעישון רק סיגריות מסוג "אסקוט". רק באפריל 1997, בעקבות הערה של בג"צ²⁴² החליטו רשויות הצבא לספק לחיילים הכלואים סיגריות יקרות יותר, מסוג "נובלס". עדיין אין באפשרות החיילים הכלואים לבחור מתוך מגוון של סיגריות, כנהוג בבתי סוהר אזרחיים.

4. שיחות טלפון

בכלא אזרחי רשאים האסירים (הפליליים) לקיים קשר טלפוני באופן יומיומי ושגרתי, למעט הגבלות מסוימות הנוגעות לבטחון המדינה או להתנהגותו של האסיר. השיחות מתבצעות מטלפונים ציבוריים, המוצבים בשטח בית הסוהר. עד לאחרונה היו בבתי כלא צבאיים רק טלפונים ציבוריים ספורים ואסירים שנשפטו לתקופה של פחות מחודשיים היו זכאים לשיחת טלפון אחת לשבועיים, וגם אז - רק באמצעות הגשת בקשה מיוחדת. רק בעקבות עתירה לבג"צ²⁴³ הוגדל מספר הטלפונים הציבוריים בבתי הסוהר הצבאיים והותר לחיילים כלואים לשוחח בטלפון.

כלא	מספר כלואים (1.9.99)	מספר טלפונים	
		1998	1999
4	461	4	9
6	338	5	6
400	33	2	2

מקור: דובר צה"ל

כיום רשאים קצינים וחיילי מילואים לשוחח בטלפון באופן חופשי, ללא מגבלת זמן, למעט שעות הפעילות המרוכזות. אסירים וחבושים השפויטים מעל 60 ימים זכאים לשיחה ביום, ואילו עצירים לפני משפט וכן אסירים וחבושים השפויטים לתקופות קצרות זכאים לשיחה בשבוע. מעבר לאמור לעיל קיימת אפשרות להגשת בקשה חריגה למפקד הפלוגה וכל מקרה נידון לגופו.

²⁴⁰ בג"צ 5133/97 רבי"ט אבי ביטון נגד קצין משטרה צבאית ראשי.

²⁴¹ מכתבה של רס"ן אביטל מרגלית מדובר צה"ל, 22.9.99.

²⁴² בג"צ 8706/96 ברטוב ואח' נגד קצין משטרה צבאית ראשי, תקדין - עליון, 97 (2), 784.

²⁴³ שם.

אלימות שוטרים

מעקב אחרי תלונות על אלימות שוטרים מלמד כי שוטרים מפעילים אמצעים אלימים יותר ובתדירות גבוהה יותר במיוחד כלפי ערבים (אזרחי ישראל ותושבי השטחים). הוועדה לבדיקת הטיפול המערכתי באלימות שוטרים ("ועדת קרמניצר") ציינה בדו"ח מ-1994 כי "שיעור המתלוננים בגין אלימות חמורה בקרב הציבור הערבי הוא לא מבוטל, וניתוח המקרים מעלה את האפשרות כי התפתחות האלימות מושפעת מדעות קדומות ומיחס של זלזול כלפי האזרח הערבי."²⁴⁴

מחקר שנערך במכון לקרימינולוגיה באוניברסיטה העברית הצביע על ריבוי מקרים של אלימות שוטרים כלפי ערבים.²⁴⁵ ייצוגם של ערבים כקורבנות של שימוש בכוח מצד המשטרה הוא מעל לשיעורם באוכלוסייה. בשנים האחרונות מסתמן שינוי חיובי מסוים ואנו עדים לירידה הדרגתית בחלקם של הערבים בין המתלוננים על אלימות שוטרים (מכמעט מחצית המתלוננים בשנת 1993, לקצת למעלה מרבע מהם בשנת 1996). לשינוי זה תרמה כפי הנראה הגברת המודעות לנושא, בקרב חלק מהפיקוד הבכיר של המשטרה, בהשוואה לתקופה שלפני הקמת מח"ש ולפני ועדת קרמניצר. עם זאת, בינתיים קשה להצביע על שינוי ברמת הפיקוד הזוטר והשוטרים בשטח.

הנה כמה דוגמאות ליחס האלים של שוטרים לערבים:

1. אלימות שוטרים נגד ערבים אזרחי ישראל

נוסף למקרים ספוראדיים רבים של אלימות שוטרים כלפי אזרח ערבי זה או אחר, היו בשנים האחרונות כמה וכמה ארועים חמורים במיוחד שבמהלכם הפעילה המשטרה אמצעים אלימים בהיקף נרחב נגד מפגינים ערבים, לרבות ירי גז מדמיע וקליעי מתכת מצופים גומי. כך קרה, לדוגמה:

- באפריל 1998 בעקבות הריסת מבנים, שהוכרו כבלתי-חוקיים, בצו בית משפט, באום אל-סחאלי, ליד שפרעם.
- בספטמבר 1998, בעקבות הכרזה על אדמות פרטיות בעין א-רוחה בסמוך לאום אל-פחם כשטח-אש.
- ביוני 1999, בעקבות הריסת מבנה שנבנה ללא היתר בעיר לוד.

2. אלימות שוטרים נגד פלסטינים תושבי השטחים

מקרי אלימות של שוטרים נגד פלסטינים הם דבר יום ביומו. הנה, לדוגמה, תיאור מפורט של שני מקרים כאלה.

²⁴⁴ משרד המשטרה, דו"ח הוועדה בנושא: הטיפול המערכתי באלימות שוטרים, יוני 1994. בעמוד 9.
²⁴⁵ סרגיו הרצוג, "אלימות שוטרים בישראל: מערכת התלונות נגד שוטרים בגין שימוש בכוח". חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (למשפטים), האוניברסיטה העברית (1998)

ביום שישי 14.8.98, בסביבות השעה 10:00 הלכה פ²⁴⁶ במדרחוב בירושלים:

"נעצתי ליד כספומט של בנק דיסקונט במטרה למשוך מזומנים. במרחק של כמטר וחצי ממני עמד בחור כבן 25, שנראה ישראלי, לבוש בגדים אזרחיים, ודיבר עם ילד כבן 14 שהחזיק כל מיני מכשירים קטנים. ראיתי את הבחור הישראלי דוחף את הילד לקיר בצורה ברוטלית. הוא דחף אותו מספר פעמים. הילד התחנן בפניו שישחרר אותו ויאפשר לו לחזור הביתה. הבחור הישראלי טען בפני הילד שהסחורה שהוא מחזיק בה גנובה והילד הכחיש זאת. הילד דיבר בערבית והבחור צעק עליו: הרי קודם דיברת בעברית. תוך כדי כך הבחור הישראלי התקשר מהפלאפון שברשותו והזמין ניידת. ראיתי שהוא ממשיך להשפיל את הילד לדחוף אותו ולמשוך אותו מצד לצד, פעם ביד שמאל ופעם ביד ימין. פעם אחרת הוא תפס אותו בצוואר.

בינתיים הבחור שלף תעודת שוטר והראה אותה לילד. פניתי אליו ושאלתי אותו: לשם מה ההתעללות, הרי הזמנת כבר ניידת. השוטר אמר לי שהילד מחזיק סחורה גנובה. אמרתי לשוטר: מה זה קשור להתעללותך בילד. אם הוא מחזיק סחורה גנובה כפי שאתה טוען הוא יטופל כמו כל אדם שגנב. אבל לשם מה אתה מתעלל בו? ביקשתי את הפרטים האישיים של השוטר. התפתח ויכוח ביני לבין השוטר [...]."

לאחר עשרה חודשים שבמהלכם נבדקה התלונה הודיע מנהל מח"ש, ערן שנדר, לבצלם ב-1.7.99: "לאחר שבדקתי את חומר הראיות ושקלתי את מכלול הנסיבות הרלבנטיות, החלטתי כי עניין זה איננו מתאים להעמדה לדין פלילי מטעמים של עניין ציבורי." ספק אם החלטה כזו היתה מתקבלת אם המותקף היה ילד יהודי.

ב-22 במאי 1999, ניסו שני פועלים פלסטינים לעקוף את מחסום המנהרות, מדרום לירושלים, ולהיכנס לעבודה בירושלים ללא אישורים. שלושה שוטרי מג"ב תפסו אותם. הנה קטע מעדותו של אחד מהפועלים, זיאד תעמרי:

"הם לקחו אותי למתחם מוקף קירות בטון, הצמידו אותי לקיר ופיסקו את ידי ורגלי. אחד השוטרים בעט לי באשכים. הם היכו אותי, מכות באלה ובידיים ובעיטות, וגם השכיבו אותי על קוצים ודרכו עלי. כל זה נמשך כ-20-25 דקות. אחד מהשוטרים דרך את הנשק והצמיד אותי למצחי. הוא הורה לי להתחנן על חיי ואני סירבתי. על הראש הם היכו אותי רק עם הידיים, כדי לא להשאיר סימנים"²⁴⁷.

עד למועד כתיבת שורות אלו (אוקטובר 1999) לא נתקבלה בבצלם תגובה ממח"ש. גם במקרה זה - קשה לשער שאלימות כזו תופעל כלפי יהודי ושתלונה של יהודים על מקרה כזה תיוותר ללא מענה למעלה מחמישה חודשים.

²⁴⁶ העדות נגבתה על-ידי תחקירן בצלם, נגיב אבו רקייה במשרדי בצלם ביום 18.8.98. הפרטים המלאים של העדה שמורים במשרדי בצלם.

²⁴⁷ העדות נגבתה על-ידי תחקירן בצלם, נגיב אבו רקייה, ב-23.5.99.

אפליה במערכת המשפט

שורה של מחקרים שנערכו בישראל הראו כי לכל אורך ההליך המשפטי - מהחלטה להעמיד לדין ועד לגזר הדין - קיימים פערים בין יהודים לערבים, לרעת הערבים. מחקר שמתפרסם בימים אלה מצביע על אפליה במערכת המשפט כלפי נשים. בחלק מהמקרים ניתן הסבר סוציולוגי לפערים, במקרים אחרים אפשר להעלות השערות בדבר הגורמים שעשויים להסביר את הפער באופן חלקי²⁴⁸. החוקרים מקפידים להשתמש במינוח זהיר כגון "פערים בדפוסי הטיפול והענישה" ואינם מכנים פערים אלה בשם אפליה, אולם הממצאים שעולים באופן עקבי מהמחקרים השונים מעוררים חשש נוקב שגם במערכת המשפט פושות דעות קדומות וראייה סטריאוטיפית המתייחסת ל"אחר" כאיום. אפליה, כפי שצינו במקומות אחדים, נבחנת לא על פי הכוונות העומדות מאחוריה כי אם על פי התוצאות.

1. אפליה בין ערבים ליהודים במערכת המשפט

מחקר שנערך באוניברסיטת חיפה²⁴⁹ ניתח שלושה שלבים של קבלת החלטות בהליך המשפטי: סגירת תיק, הרשעה במשפט והטלת עונש מאסר, והעלה שקיימים פערים בין נאשמים יהודים וערבים, לרעת הערבים, בכל השלבים.

המחקר סותר את ההנחה בדבר ייצוג-יתר של ערבים בעבריינות בכלל ובעבריינות לאומנית בפרט: מהנתונים עולה כי שיעורם של הערבים מבין האזרחים שנגדם נפתחו תיקים עולה רק במעט על שיעורם באוכלוסיית המדינה (21.57% לעומת 19% בהתאמה). וכי מתוך כלל התיקים שנפתחו נגד ערבים רק 3.9% מהתיקים היו על עבירות נגד בטחון המדינה.

• סיכוי גבוה יותר לסגירת תיקים של יהודים "מחוסר ראיות" ו"מחוסר עניין לציבור"

בכל סוגי העבירות יש סיכוי גבוה יותר לסגירת תיק נגד יהודי מאשר לסגירת תיק נגד ערבי. בכמה מסוגי העבירות יש פער ניכר לרעת הערבים. לדוגמה: בעבירות נגד הסדר הציבורי 77.22% מהתיקים היו נגד יהודים ו-22.78% מהתיקים היו נגד ערבים. אך בעוד ש-46.78% מהתיקים נגד יהודים נסגרו, נסגרו רק 39.94% מהתיקים נגד ערבים. בעבירות מין נסגרו 48.33% מהתיקים נגד יהודים לעומת 35.53% מהתיקים נגד ערבים²⁵⁰.

• שיעורי הרשעה גבוהים יותר של נאשמים ערבים לעומת נאשמים יהודים

²⁴⁸ למשל: בעיות שפה, העדר ייצוג משפטי.
²⁴⁹ אריה רטנר וגדעון פישמן, "צדק לכל! יהודים וערבים במערכת המשפט בישראל". המרכז לחקר פשיעה, משפט וחברה, אוניברסיטת חיפה. המחקר התבסס על מדגם גדול של רישומים פליליים לגבי כל אחת מהשנים 1980-1992. במדגם נכללו רק עבירות שבוצעו בתחומי מדינת ישראל, על-ידי אזרחי המדינה, יהודים וערבים, ושההליך המשפטי בהם התנהל בבתי משפט אזרחיים בישראל. אף שהמחקר בדק תקופה ממושכת קשה לנתח על פיו התפתחות הפערים שכן במהלך התקופה הנחקרת חלה, מצד אחד, עלייה בשיעור סגירת תיקים (כלפי יהודים וערבים כאחד) ומצד שני חל גידול ניכר בשיעור ההרשעות (כלפי יהודים וערבים).

²⁵⁰ יש לציין כי המחקר לא ניתח את סוג עבירות המין בהן מדובר - משתנה שעשוי להסביר באופן חלקי את הפער.

בכל סוגי העבירות ובכל רמה של עבר פלילי לנאשמים ערבים יש סיכוי גבוה יותר להיות מורשעים במשפט. לדוגמה: לגבר בן 25, ללא עבר פלילי, יש סיכוי של 81% להיות מורשע אם הוא ערבי לעומת 69% אם הוא יהודי²⁵¹.

• הטלת עונשי מאסר (באותו סוג עבירות) על ערבים בשיעור גבוה בהרבה משל יהודים לעומת הטלת עונשי מאסר על-תנאי ופיקוח של קצין מבחן על מורשעים יהודים בשיעור גבוה במידה ניכרת מאשר על מורשעים ערבים

המחקר בחן את הסיכויים של נאשם יהודי ונאשם ערבי, בעלי נתונים זהים (גיל, מצב משפחתי, עבר פלילי) להישלח למאסר בפועל והעלה שקיימים פערים, לרעת הערבים. פער ניכר במיוחד עלה בנוגע למי שהורשעו בעבירות אלימות, לדוגמה: לגבר בן 25, ללא עבר פלילי, שהורשע בעבירה אלימה יש סיכוי של 19% שיוטל עליו עונש מאסר אם הוא ערבי לעומת 8% אם הוא יהודי.

2. אפליה במערכת המשפט והכליאה לנוער בין יהודים וערבים

מחקר משנת 1997²⁵² בדק הבדלים בין טיפולה של המשטרה ומערכת המשפט בקטינים ערבים ויהודים. ממצאי המחקר מצביעים על אפליה מובהקת של הקטינים הערבים: "...במרבית ההחלטות משתמשים שופטי בית המשפט לנוער בשני קני מידה לשפיטה ולענישה. קנה מידה מקל לקטינים יהודים וקנה מידה מחמיר לקטינים ערבים. גם כאשר העבירות שבגינן הועמדו העבריינים לדין דומות או אף שוות, מוטלים על קטינים ערבים עונשים קשים במידה ניכרת מאלה המוטלים על יהודים"²⁵³. לדוגמה, בשנת 1993 יותר מ-80% מההחלטות על מאסר נגזרו של קטינים ערבים:

הואשמו	יהודים	ערבים*	סך-הכול
	5,612	1,860	7,472
נשלחו למאסר בפועל	60	302	362

* כולל מזרח ירושלים

מחקר אחר מצא כי בשנת 1995 69% מהתיקים שנפתחו לבני נוער יהודים נסגרו בלא שהועמדו למשפט, לעומת 47% מהתיקים שנפתחו נגד בני נוער ערבים. חלק ניכר מהפער בין יהודים לערבים מוסבר בכך שהנערים הערבים היו מבוגרים יותר ובעלי עבר פלילי עשיר יותר. עם זאת חלק קטן מהפער נובע מ"הפעלה דיפרנציאלית של קריטריונים"²⁵⁴. כך, לדוגמה, בעוד שלגבי נערים יהודים

²⁵¹ הנתונים מתייחסים לשנים 1990 - 1992.

²⁵² על חסין, "עבריינות קטינים, בני מיעוטים, במדינת ישראל והתגובה החברתית לעבריינות", חברה ורווחה יז(3), עמ' 283-302.

²⁵³ שם, עמ' 296. יצוין, כי המחקר התייחס לחתך של לאום ולא בדק משתנים נוספים, כגון גיל ועבר פלילי, שעשויים להסביר את הפערים באופן חלקי.

²⁵⁴ המחקר נערך על-ידי ד"ר גוסטבו מש מהחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת חיפה ומוזכר בכתבה "על מי נופל התיק", יוחאי חקק, הארץ 5.9.99. במאמרה של יעל חסין (הערה 252 לעיל) ניתן הסבר דומה בדבר "הבדלים בין הערכים והנורמות המנחים את המלצותיהם של קציני המבחן הערבים, לבין הערכים והנורמות המדריכים את עמיתיהם היהודים."

העובדה שהם נמצאים במסגרת לימודית היוותה שיקול לסגירת התיק, לגבי נערים ערבים לא נלקח גורם זה בחשבון.

לפי חוק הנוער²⁵⁵ כאשר קטין מורשע רשאי בית משפט לנוער, במקום להטיל עליו מאסר, לצוות על החזקתו במעון (מעון נעול או מעון פתוח, לפי נסיבות המקרה), שאינו רק מקום כליאה אלא מוסד שמטרתו העיקרית היא חינוך ושיקום ומעניק הזדמנות אחרונה לנוער עבריין להיחלץ ממסלול הפשע.

חוק הנוער, שהטיל על המדינה להקים מעונות נעולים, נחקק ב-23.7.71. פחות מחודש אחר-כך (8.8.71) נפתח מעון נעול ראשון לבני נוער יהודים וכעבור שנה (16.7.72) נפתח מעון נעול שני ליהודים. 29 שנים חלפו טרם נפתח מעון נעול לערבים. בהעדר מוסד מתאים לקליטתם נמנעה מעבריינים קטינים ערבים אפשרות השיקום והם נשלחו לבתי כלא. בעקבות עתירה לבג"צ שהגישו המועצה הלאומית לשלום הילד והאגודה לזכויות האזרח בישראל, פסק בית המשפט העליון בינואר 1993, כי יש להקים מעון נעול לערבים.²⁵⁶ חלפו עוד ארבע שנים ונדרשה עתירה נוספת לבג"צ עד שהצליחו הרשויות לגייס את התקציב ולאחר מקום מתאים להקמת מעון נעול לערבים. בימים אלה (ספטמבר 1999) נפתח מעון נעול לערבים בגליל המערבי²⁵⁷ עד מועד כתיבת שורות אלו לא נשלחו למעון נערים.²⁵⁸

3. אפליית נשים במערכת המשפט

במחקר שבדק את היחס לנשים בתחומים שונים של מערכת המשפט נבדק יחסה של מערכת המשפט אל נאשמות. מימצאי המחקר מלמדים כי מערכת המשפט מחמירה עם נאשמות-נשים יותר מאשר עם גברים.²⁵⁹

• רמה נמוכה יותר של הוכחת האשם לצורך הרשעתה של אשה בהשוואה לגבר.

אף שהשיעור הכולל של ההרשעות היה דומה לנשים ולגברים, כל הנשים שזוכו זוכו בזיכוי של ממש וחפותן נקבעה מעל לכל ספק, בעוד שלגבי מחצית מן הגברים שזוכו, די היה בספק כדי לזכותם (אף אחת מן הנשים הנאשמות לא זוכתה מחמת הספק, לעומת שישה אחוזים מהגברים שזוכו זוכו מחמת הספק).

• נשים המואשמות בעבירות חמורות נשפטות בחומרה רבה יותר מאשר גברים.

כל תשע הנשים שהואשמו בעבירות כלפי חיי אדם הורשעו. שיעור ההרשעה של גברים - 84%.

כמו כן עלה מהמחקר כי ישנן פחות עסקות טיעון עם נאשמות מאשר עם נאשמים.

²⁵⁵ חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול) תשל"א-1971.

²⁵⁶ בג"צ 3473/92 המועצה הלאומית לשלום הילד נגד שר העבודה והרווחה, פ"ד מז (1) 148.

²⁵⁷ ברוך קרא ודוד רטנר, "תפילת הנעילה של שופטי הנוער", הארץ 19.8.99.

²⁵⁸ שיחה של אליף סאג מהאגודה לזכויות האזרח בישראל, עם ראש מועצת ירקא, 21/10/99.

אפליה בין אזרחים ישראלים לפלסטינים באכיפת החוק בשטחים

בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה פועלות זו בצד זו מספר מערכות משפט, כאשר סמכויות האכיפה והשיפוט הפלילי מחולקות על-פי גבולות טריטוריאליים, מצד אחד, ופרסונליים, מצד שני. תחולתן של מערכות משפט שונות וסמכויות שונות, באותם שטחים, יוצרת הבחנה בין אוכלוסיות שונות של עבריינים על פי זהותם, תוך הפרת עקרון השוויון בפני החוק. אין מדובר בהבחנה פורמלית בלבד אלא בהבדלים משמעותיים מבחינת אמצעי האכיפה המופעלים כלפי כל אחת מקבוצות אלו ומבחינת תוצאות פעולות האכיפה ומיצוי הדין עם העבריינים.

בעברות של פלסטינים כלפי יהודים-

- המשטרה מקיימת חקירה יסודית, המלווה במעצרים רבים, ולא פעם בענישה קיבוצית.
- החשודים מוחזקים במעצר עד למשפטם ואינם משוחררים בערבות.
- במקרים רבים – בחלקם עוד לפני ההרשעה – הורסים כוחות הביטחון או אוטמים את בית משפחתו של החשוד.
- סעיפי האישום חמורים ובהתאם - גזרי הדין.

התמונה שונה כשמדובר בעברות של יהודים כלפי פלסטינים -

- החקירות אינן יסודיות ומתארכות זמן רב.
- החשודים אינם מוחזקים במעצר.
- חלק גדול מהתיקים נסגרים ללא נקיטת צעדים פליליים.
- סעיפי האישום קלים יחסית.
- גזרי הדין סלחניים ולעתים נדירות מוטל עונש משמעותי.

לפי מעקב של בצלם - מרכז המידע לזכויות האדם בשטחים, בין 9 בדצמבר 1987 ל-18 באוקטובר 1999 נהרגו בשטחים 90 אזרחים ישראלים בידי פלסטינים. באותה תקופה נהרגו בשטחים 113 פלסטינים (מהם 23 ילדים מתחת לגיל 17) בידי אזרחים ישראלים.

- לא ננקטו צעדים משפטיים: 38 (33%) מהישראלים ו-1 (1%) מהפלסטינים.
- זוכו: 6 (5%) מהישראלים ו-0 (אפס) מהפלסטינים.
- הורשעו בגרימת מוות ברשלנות: 7 (6%) מהישראלים ו-0 מהפלסטינים.
- הורשעו בהריגה: 6 (5%) מהישראלים ו-0 מהפלסטינים.
- הוגש כתב אישום בגין רצח (הדיון טרם הסתיים): 2 (1%) מהישראלים ו-11 (12%) מהפלסטינים.
- הורשעו ברצח: 4 (3%) מהישראלים ו-24 (26%) מהפלסטינים.

²⁵⁹ רחל דון יחיא ודינה בוגוש, מחקר על אפליה כלפי נשים במערכת המשפט, מכון ירושלים לחקר ישראל (1999). המחקר עומד להתפרסם לקראת סוף 1999 ועסק, מלבד היחס לנאשמות גם ביחסה של מערכת המשפט לנשים כקורבנות, כעדות וכעורכות דין.

- נידונו למאסר בפועל: 28% מהפלסטינים (כולם נידונו למאסר עולם אחד או יותר), 10% מהישראלים (4 נידונו ל-10-16 שנות מאסר, 7 נידונו ל-1.5-7.5 שנות מאסר, 1 נידון ל-5 חודשי מאסר)
- נהרגו בידי כוחות הביטחון כ"מבוקשים": 16% מהפלסטינים.

מעקב בצלם: מיצוי הדין עם פלסטינים שהרגו ישראלים

מספר הקורבנות	מצב החקירה / משפט	הריסות / אטימות בתים של החשודים / המבצעים, או של משפחותיהם
24	הרשעה ברצח. גזר דין: מאסר עולם לפחות	בחמישה מהמקרים הרסה ישראל 11 בתים באופן מלא
		בשניים מהמקרים אטמה ישראל 2 בתים באופן מלא
		בשני מקרים נוספים אטמה ישראל 3 בתים באופן חלקי
1	הרשעה במעורבות ברצח. גזר דין: מאסר עולם	
1	הרשעה בסעיף בלתי ידוע	
11	הגשת כתב אישום בגין רצח	באחד המקרים אטמה ישראל 2 בתים באופן חלקי
8	מעצר חשודים. טרם הוגש כתב אישום	באחד המקרים אטמה ישראל 2 בתים באופן חלקי
4	נפתח תיק חקירה במשטרה	
15	החשודים בביצוע נהרגו כ"מבוקשים" על-ידי כוחות הביטחון מס' חודשים לאחר הארוע	
2	החשודים בביצוע נהרגו במהלך הארוע על-ידי כוחות הביטחון	באחד המקרים הרסה ישראל בית אחד באופן מלא
1	החשוד בביצוע נהרג על-ידי פלסטינים	
1	התיק נסגר (הריגת ברוך גולדשטיין)	
13	לא ידוע לבצלם	
6	הרשעה ברשות הפלסטינית (ב-5 מהמקרים דרשה ישראל את מעצרו של המורשעים במסגרת הסכם וואי)	

מעקב בצלם : מיצוי הדין עם ישראלים שהרגו פלסטינים

מצב החקירה / משפט

הקריאה
מספר

4	הרשעות ברצח. גזר הדין : מאסר עולם, שנקצב ל-13 שנות מאסר בפועל מאסר עולם, שנקצב ל-15 שנות מאסר בפועל ובהמשך הופחת ל-11.25 שנים 15 שנות מאסר בפועל, שהופחתו ל-12 שנים ובהמשך הופחתו ל-10 שנים. 16 שנות מאסר בפועל.
6	הרשעות בהריגה. גזר הדין : 3 שנות מאסר בפועל, שנתיים על תנאי ופיצוי כספי למשפחה 4 שנות מאסר בפועל, שנתיים על תנאי ופיצוי כספי 4 שנות מאסר בפועל, שנתיים על תנאי ופיצוי כספי. בעקבות ערעור הומר העונש לשנתיים מאסר בפועל, ללא פיצוי כספי. 18 חודשי מאסר בפועל, 18 חודשי מאסר על תנאי ופיצוי כספי 7.5 שנות מאסר בפועל ופיצוי כספי שנתיים מאסר בפועל, שנת מאסר על-תנאי ופיצוי כספי למשפחה. בעקבות ערעור הוחמר העונש לארבע שנים מאסר, ושנתיים מאסר על תנאי.
7	הרשעה בגרימת מוות ברשלנות (5 מהם הואשמו קודם לכן בהריגה). גזר הדין : 4 חודשי עבודות שירות, שנת מאסר על תנאי וקנס כספי 5 חודשי מאסר בפועל ו-7 חודשי מאסר על תנאי 18 חודשי מאסר בפועל ו-18 חודשי מאסר על תנאי 3 חודשי עבודות שירות ו-21 חודשי מאסר על תנאי. 6 חודשי עבודות שירות ושנת מאסר על-תנאי 5 חודשי עבודות שירות ושנת מאסר על-תנאי 4 חודשי עבודות שירות.
2	האשמה בהריגה, הרשעה שאינה מתייחסת לגרימת המוות : הרשעה בירי באזור מגורים, פציעה, התפרעות ועוד. גזר הדין : 8 חודשי מאסר בפועל ו-18 חודשי מאסר על תנאי (ל-3 מהמורשעים); 18 חודשי מאסר על תנאי (למורשע רביעי) הרשעה בתקיפת שוטר, נשיאת נשק ללא רישיון וסיכון חיי אדם בנתיב תחבורה. גזר הדין : 21 חודשי מאסר בפועל, 21 חודשי מאסר על תנאי וקנס כספי. בעקבות ערעור, בוטל סעיף האישום השלישי ותקופת המאסר קוצרה ל-16 חודשים.
3	הוגש כתב אישום (שניים בגין רצח ואחד בגין הריגה), וטרם הסתיים המשפט
1	ביטול כתב אישום שהוגש
4	בטיפול הפרקליטות
3	בחקירה משטרתית. באחד מהמקרים נעצר חשוד.
38	סגירת התיק ללא נקיטת צעדים משפטיים
6	זיכוי
2	אשפוז פסיכיאטרי של הנאשם (מדובר באותו אדם)
4	לא נפתחה חקירה משטרתית
4	תיק החקירה לא אותר על-ידי הרשויות (נמסר לבצלם)
29	המבצע נהרג בעת הארוע (ברוך גולדשטיין)